

Párbeszéd a múlttal

Érdekes kultúrszociológiai tanulmányt lehetne írni a romániai magyarság tudományos, bölcseleti és irodalmi hagyatékának értékesítéséről. A múlttal folyó dialógus krónikása visszhangot kiváltó eredményekről, nem egy mellőzött teljesítményről adhatna számot, s bizonyára meggondolkasztó következtetésekre jutna, ha megpróbálná olyképpen periodizálni ezt a tevékenységet, hogy kimutatná összefüggéseit a kor társadalmi politikai és művelődésbeli tendenciával. A hagyományfeltárás történelmi grafikonja jelezne például a szűkkeblű proletkultos vagy dogmatikus szemlélet áttörésének szakaszait, a szakemberek és a közvélemény érdeklődésében fellépő változásokat, a kiadó-politika hullámzásait, a kutatók és olvasók viszonyában megállapítható egyezések és különbözőek sorrendjét. Az összkép pedig érzékeltetné a romániai magyar nemzetiség szocialista öntudatának kialakulását is, illetve azt a folyamatot, amelyben egy népcsoport — értelmiségi képviselői közvetítésével — tudatára ébred sajátos értékeinek és felidéli őket jelenjének és jövőjének alakításában.

Mert nemcsak az egyéneknek van — a személyiség, a jellem alakulásánál nélkülözhetetlen funkciót betöltő — emlékezete. A nemzeteknek és nemzetiségeknek is van „memória”-juk. Kell hogy legyen történelmi tudatuk, ezt pedig csak az öntetszelgő, mítoszoktól mentes, de minden valós értéket megőrző és hatékony erővé változtató „memória” képes biztosítani. A történelmi amnéziában szenvedő népek léte, jelenje és még inkább jövője kérdésessé válhat. Ezért is tulajdonít az alkotó marxizmus nagy jelentőséget a történelmi múlt hiteles, mindenféle apologetikus-nacionalista és doktrinér-nemzetietlen torzulásoktól megszabadított értelmezésének. Ezért szükséges már most, a jövő feltételezett krónikását megelőzve, szinte menet közben számba vennünk az elődök örökségének tanulmányozását.

Ez a vállalkozás nem múlt felé forduló menekülés a ma feladatai elől. Felléphet ugyan bizonyos egyensúly-bomlás műltszemlélet és jelen-tudat között az utóbbi rovására. Ez az eltolódás főképp abban az esetben válhat károsná, ha maradi, a megszüpített múltat visszasóvárgó, a jellel szemben pedig szkeptikus vagy elutasító nézeteket és állásfoglalásokat érvényesít. A mi esetünkben azonban — hic et nunc — nem erről van szó. A veszély sokáig éppen az ellenkező irányból, a történelmietlen, dogmatikus beütésű közömbösség felől fenyegetett, és ma is ott kísért mindenfajta elidegenedtségben. Persze, az arányokra szüntelenül vi-

gyáznunk kell; a múltidézés kampányai a telítettség taszító-élményét válthatják ki.

Nos, azúttal nem ilyenfajta meggondolások adták kezembe a tollat. Néhány szerkesztői adósság törlesztésének szándéka indította el bennem a gondolatsort. Mulasztásokra szeretnék most emlékeztetni, olyan teljesítményekre, amelyeket — érzésem szerint — eddig még nem méltányoltunk érdemeiknek megfelelően.

A múlt és a közelmúlt irodalmi tradícióinak újraértékelése nagy érdeklődést, gyakran szenvedélyes vitákat vált ki. Nem lehet hiányérzetünk a tekintetben sem, kellő figyelmet és teret szentelünk-e szabadságharcosaink emlékének. A különböző évfordulók megünneplése országos, tömegeket megmozgató rendezvényekre nyújt alkalmat. (És jó, hogy ez így van.) Elmondhatjuk, hogy az Ady-ünnepségek méretei országhatáron túl is elismerést váltottak ki. Vonatkozik ez a Petőfi-évfordulóra, valamint az ez alkalomból megjelent kiadványokra is. (Külön kell itt méltatnom az Igaz Szó példás szerkesztői műgonddal összeállított Petőfi-számát.) Elmondhatjuk még azt is, hogy a múlt nagyságainak e felidézése jól szolgálja mind a román nép és az együttélő nemzetiségek testvériségét, mind a lenini értelemben vett nemzeti büszkeség ápolását. Ervényesülhetnek az ösztönző tényezővé szublimált lokálpatriotizmus igényei is.

Röpke áttekintés jelezhetné azonban, hogy a történelmi „memóriánk” szinte hiánytalanul eleveníti fel irodalmi értékeinket, az amnézia kétségtelen tünetei jelentkeznek filozófiai és természettudományos-műszaki örökségünk felmérésében. Pontosabban: a közvélemény, a sajtó kevésbé reagál ennek az örökségnek a számbavételében jelentkező törekvésekre.

Itt van filozófia-történezeink munkássága, például Hajós József több mint másfél évtizedes, lelkiismeretes, elmélyült kutatótevékenysége. s ennek számos kötetben testet öltő eredménye. Mi a magyarázata annak, hogy Mentovich Ferenc, Kiss Mihály, Parádi Kálmán és Sámi László írásainak újrakiadása, illetve értelmezése aránylag gyér visszhangot váltott ki? Egy-két recenzió, néhány elismerő jelző és utána mind a szerző és könyvei, mind a megelevenített gondolkodók újra a feledés homályába veszttek. Persze, az erdélyi magyar filozófia, pedagógia és társadalmi gondolkodás jelesei (egy-két kivételtől eltekintve) nem vetélkedhetnek irodalmunk váteszeivel. Ám az arányokat megtartva sem térhetünk egyszerűen napirendre afölött, hogy felelevenített hagyatékuk nem vált élő, ható tényezővé közművelődésünkben; nem munkál történelmi tudatunkban. Vannak nyilván biztató jelenségek is. Benkő Samu Bolyai-könyvének meleg fogadtatására és arra a kedvező visszhangra gondolok, amelyet Hajós sok éve elfektetett, de végre napvilágot látott munkája Köteles Sámuelről a sajtóban és az olvasók között kiváltott. A kivétel viszont csak erősíti a (sajnos, negatív előjelű) szabályt.

Hasonló a helyzet természettudományos-műszaki és orvostudományi örökségünkkel. Pedig itt sincs hiány sem évek óta folyó, igényes és színvonalas kutatómunkában, sem a feltárt és feltárandó értékekben. Jakó Zsigmond, Spielmann József, Csetri Elek, Imreh István és Izsák Samu technika- és orvostörténeti tanulmányai főként szakkörökben keltettek érdeklődést. Sajtó és olvasó alig vett róluk tudomást. Pedig ezek a munkák nem csupán szaktudományi szempontból érdemelnek figyelmet. Olyan

adalekokat tartalmaznak, amelyeket társadalom- és kultúrtörténeti szintézisekben kell értékesíteni. Olyan sokoldalú kutatókat, értelmiségieket (Nyulas, Köleséri, Mátyus, Gecse és mások) idéznek fel, akik a sajátos erdélyi viszonyok között a magyar természettudományos humanizmus és felvilágosodás kiemelkedő, európai látókörű képviselői voltak. Mellőzni őket a nemzetiségi-történelmi tudat kimunkálásában nemcsak megengedhetetlen fényűzés, egyenesen vétek lenne!

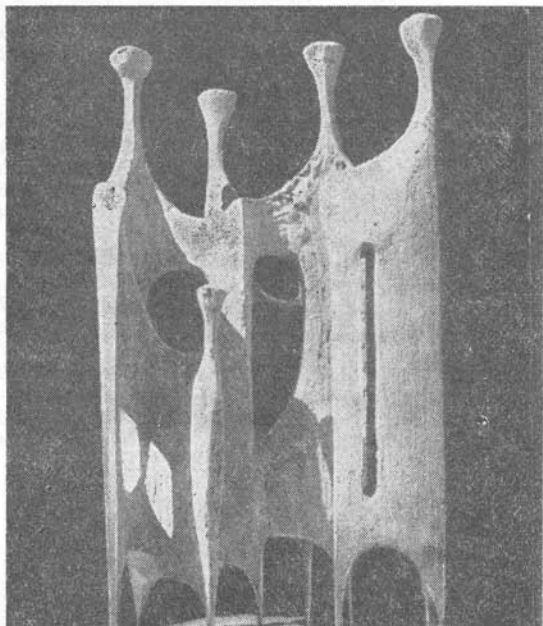
Úgy látszik, a közeletünkre eddig jellemző irodalomközpontúság (amely egyre több ellenkezést vált ki) retrospektíven is érvényesül. Ez az irodalomtörténeti egyoldalúság hagyományaink tudatosításában és népszerűsítésében pedig — szegényítően hat.

A romániai magyar irodalom változásait vizsgálva, Gaál Gábor azt írta 1937-ben, hogy a történelem új keretei között önálló nemzetiséggé alakuló magyarság eredeti funkciója az irodalom. Vajon az irodalomcentrizmus igazolását kell látnunk ebben a megállapításban? Nem hinném. A Korunk hajdani főszerkesztője inkább csak azt a tényt rögzítette, hogy a két világháború között az irodalom sokáig a kisebbségi sors kifejezője, az önösszeszedés legfontosabb eszköze volt (de már akkor sem kizárólagos jelleggel). Egyébként G. G. egész szerkesztői és kritikusi tevékenysége ellentmond az előbbi feltevésnek. Ki tett ugyanis többet nála a modern filozófia és tudományos művelődés meghonosításáért? Ki fogalmazta meg következetesebben az író társadalmi és bölcséleti tájékozódásának szükségességét, ha nem éppen Gaál Gábor?

A korszerű nemzetiségi tudat belső struktúrája meg kell hogy feleljen a XX. század követelményeinek, a tudományos-műszaki forradalom, az információ-robbanás támasztotta igényeknek. Bármilyen egyoldalúság, művelődésünk beszűkítése a nyelv és az irodalom keretei közé a lét síkján is éreztetné káros hatását. Sokoldalúan, gazdagon tagolt művelődésünk fejlesztésében sáfárkodjunk tehát jobban filozófiai és természettudományos-műszaki örökségünkkel.

Gaál Gábor

Ingo Glass:
Az ember vára

◆ Követendő példát mutatót székelyudvarhelyi Municipium Művelődési Házának munkaközössége, amikor saját kezdeményezésként Korunk-olvasó és -szerkesztő találkozót iktatott be a tevékenységi tervébe, figyelembe véve „a folyóirat jelentékeny hozzájárulását értelmiségünk széles körű, messzibb látóhatárokra nyíló tájékozódáshoz.”

A június 13-i munkagyűlésen résztvevő jogászok, orvosok, tanárok és műszakiak hozzászólásaiból az az igény bontakozott ki, hogy helyesen válogassunk bonyolult korunk sokrétű problémái között, növeljük a kérdések tárgyalásában az elvszerűséget, s biztos orientációt és józan giudiciumot sugalljunk.

Balogh Edgár, László Béla és Lázár József szerkesztői beszámolója után Albert Dávid a múltismeret és önismeret tárgykörében eddig megjelent írásokat szintetizálva mutatott rá: a helytörténeti kutatások vonalán nemcsak a részre (kiseb tájegység), hanem az egészre (ország-rész—ország) jellemző jegyeket is ki kell mutatni, hogy az érdeklődést tovább gyűrűztessük. András Zoltán és Papp András a lapszerkesztés belső arányainak kérdéseit vitatta a már kialakult skálán belül, nagyobb vagy kevesebb terjedelmet javasolva szépirodalom számára, de mindketten megegyezve a vitaszerű fórum-jelleg erősítésében. A hozzászólók általában ellene voltak a további skálabővítésnek — főleg a témakörök műfaji gazdagítását vagy világnézetibb megalapozását emelték ki —, ám Csergő Bálint és Páll Gyula a jogtudományi kérdések átmeneti kiesését tették szövé, hangsúlyozva, hogy e problémák szorosan kapcsolódnak az erkölcsi tematikához az állampolgári nevelés vonalán. A szaktudo-

A kötelező tizosztályos oktatási rendszer kiteljesítésének küszöbén, művelődési életünkben az írás-olvasás érezhető felélenkülésének szakaszában jutottunk hozzá a régóta nélkülözött *Helyesírási tájékoztatóhoz**. Összinté örömmel és elismeréssel mondhatjuk, hogy a *Tájékoztató* a négy neves nyelvész egyik leghatásosabb közönségszolgálatá, a tudományos könyvkiadás évtizedes mulasztásának pótlásaként pedig az Irodalmi Könyvkiadó egyik legnemesebb befektetése. Hiszen beszéd- és íráskultúrára nevelés ma már elképzelhetetlen ilyen jellegű segédkönyvek nélkül.

Bármennyire is szaporodnak a hangos beszédet rögzítő elektro-akusztikai berendezések, mégis a helyes kiejtési normákkal sem a beszélők többsége, sem a tágabb értelemben vett nyelv-művelés, nyelvi nevelés nem foglalkozik fontosságukat megillető súllyal. A nyelv írott változata mindenkor és minden nyelvben — a dolog természetéből adódóan — egységesebb, mert összetevő jelei elvontabbak, használati szabályai pedig normatív mivoltukban is könnyebben megfoghatók. Róluk már az első elemi osztályban kezd kialakulni egy olyanfajta álláspont, amely szerint az ellenük való vétségekért adott esetben megszégyenitene bennünket. A jó pedagógusok munkájának nyoma ez.

Az utóbbi időben azonban éppen az oktatók egyre gyakrabban sajnálkoznak amiatt, hogy nemcsak a nyelv hallható, hanem a vizuálisan érzékelt formájával szemben is mintha megcsappant volna az igényesség. E kiadványt tehát nemcsak a magyar nyelven tanítók, a magyar nyelvű kiadványok íróinak meg szerkesztőinek sajátos munkája szempontjából, hanem a hazai magyar anyanyelvi oktatás e kissé elhanyagolt oldaláról is méltányolnunk kell.

Kétségtelennek tartjuk ugyanis, hogy e helyzet kialakulásában többek között a helyesírási szabályzat meg szótár hiányának is része volt. A líceumot végzettek nagyobbik fele még csak nem is látta a helyesírási szabályzatot. (Az iskolai nyelvtanok pedig természetesen nem pótolhatják a helyesírási tudnivalók rendszerezését.) A *Tájékoztató* szerkesztői tehát nagy szolgálatot tettek a romániai magyar nyelvű oktatás tanítói és tanári karának, a népes tanulóifjúságnak, egyszerűen a magyar anyanyelvi oktatásnak is.

A könyvben mind a magyar helyesírási vonatkozó szabályokat (7—99), mind pedig a helyesírási szempontból esetleg sajátos kérdéseket felvető szavak jegyzékét (101—404) megkapjuk. A szabályzati rész nem a Magyar Tudományos Akadémia helyesírási szabályzata X. kiadása 3. lenyomatának egyszerű átvétele. Az egybeeső számozással pontokba foglalt

* *Helyesírási tájékoztató*. Irodalmi Könyvkiadó, Bukarest, 1969. A szabályzati részt Szabó T. Attila, a szótári részt Gálffy Mózes, Kelemen Béla, Márton Gyula szerkesztette.

szabályok tekintélyes részét átfogalmazták, sőt a, b, c jelzéssel szép számban kiegészítették. E kiegészítések nemcsak a még általában szabályzatba kívánczó helyesírási tudnivalókra, hanem sajátosan a magyar írásbeliség erdélyi változatára is kiterjednek. Így kapott helyet külön alfejezetként *A román közzsók és tulajdonnevek írása* (a 264/a, b meg c pontban). E kiegészítő szabályozások nagyban növelik a *Tájékoztató* értékét. Ezen nem változtat az sem, hogy egy-két esetben a már meglévő pontnak csupán a kibővítése is elegendő lett volna (például a 105/a az 58-ban, a 72. a 73-ban).

A *Helyesírási tájékoztató* szótári része elsősorban *A magyar helyesírás szabályai X.* kiadása 3. lenyomatához csatlakozó szótári mellékletre támaszkodik. Emellett jócskán találunk benne anyagot a *Helyesírási tanácsadó szótár*ból (Budapest, 1961), kevesebb címszó pedig meg a belső címlapon jelzett más szótárakból való.

A szótári melléklet terjedelmét tekintve mintegy középszótár a helyesírási szabályzathoz mellékelt szójegyzék és a teljesség igényével készült *Helyesírási tanácsadó szótár* között. A szabályzathoz csatolt ekkora szójegyzék még nem nehezíti meg a könyv kezelhetőségét. E terjedelemhez igazodva válogatták össze azokat a szavakat és szóalakokat, amelyek az általános műveltségű író-olvasó ember szókincsének a leggyakrabban előforduló szavai, s amelyeknek helyesírásában esetleg kételyek támadhatnak.

Figyelmesen lapozgatva, hasonlítgatva a szótári részt, még az is szembeötlik, hogy a magyar irodalmi nyelv egyik különleges sajátosságának, az *ik-es* igeragozásnak a helyesírását a felszólító mód, jelen idő, egyes szám 3. személyű alakot) minden esetben megkapjuk. E kiegészítés (sőt állásfoglalásnak is mondhatjuk) a magyar irodalmi nyelv erdélyi változatára való tekintettel szükséges volt, minthogy nyelvjárási szinten éppen a keleti, főleg a székely nyelvjáráások jellemzője. Vannak itt még olyan szavak is, amelyek csak a romániai magyar beszélők ajkán élnek.

A legfontosabb szavak mellett még néhány személy- és helynév helyesírása is bekerült. A világrészek, az ismertebb országok fővárosának, az ókori görög művelődés nagyjainak, egy-két közismert felfedezőnek, zeneszerzőnek a nevét is megkapjuk. A teljességre való törekvés e tekintetben szóba sem jöhet. Az adott terjedelmi keretek között a válogatásban az egyéni eltérés igen különböző lehet. De még így is az idevágó részt egy esetleges újrakiadásban egységesíteni kell, illetőleg ki kell egészíteni. Az ilyen szavaknak, mint Luxemburg (állam) és Luxembourg (város) meg egynéhány személy, illetőleg helynévnek szintén be kell kerülnie a szótárba.

Ezek azonban már a jövő gondoljai. Most csak mindannyiunkat, akik a magyar írásgyakorlattal naponta találkozunk (de a szélesebb közönséget is), megelégedés tölthet el, hogy megbízható, könnyen kezelhető és izléses kivitelezésű könyvet forgathatunk (ezért illesse elismerés a technikai szerkesztőket), amely írásos magyar nyelvi gondolatközlésünkben mindig hasznos és nélkülözhetetlen tájékoztató.

Teiszler Pál

mányi kérdéseket érintő tanulmányok érthetőbb nyelvezetét sürgette Bakk Elek főorvos, rámutatva, hogy az ilyen irányú törekvés nincs kárára a színvonalnak, de a világosabb tájékozódást a nem szakember számára megkönnyíti.

Orvendetes volt a szinte szenvedélyes hozzáállás a Korunk terjesztésének kérdéseire. A Municipiumok régi Korunk-barátainak körén túl örömmel láthattuk jelen az érdeklődő fiatalokat, a jövő olvasóit is.

◆ *Genthon István* halálával *Lyka Károly* után a magyar művészettörténeti kutatás és képzőművészeti irodalom legrangosabb alkotója távozott az élők sorából.

Kutatásainak súlyát mi sem jelzi inkább, mint az a körülmény, hogy nagyszabású műemlék-monográfiája (Magyarország művészeti emlékei, 1959—1960) már megjelenése pillanatában „megszemélyesítve” ment át a köztudatba. „A Genthon” — csak így emlegetik e szellemében újszerű és gyakorlatilag is a részletekig megbízható többkötetes munkát. Művészettörténeti-topográfiai kutatásai mellett a képzőművészetnek szinte minden ága foglalkoztatta. Gerevich Tibor tanítványaként, talán az ő ösztönzésére, előbb a poszt-nagybányai festészet iránt érdeklődik (Bernáth Aurel, 1932) majd két nagy lélegzetű összefoglaló kiadvány fémjelzi kutatói képességeit (A régi magyar festőművészet, 1932; Az új magyar festőművészet története, 1935). *Értékeléseit* — ez a kötetek legnagyobb érdeme — az eredeti alkotás biztos felismerése jellemzi. Több nyelven megjelent tanulmányai közül kiváló *Rippl-Rónai monográfiája* érdemel különös figyelmet; az utóbbi évek terméséből egy Czöbel és egy Ferenczy Károly monográfia.

A 66 éves korában elhunyt Genthon István, Zádor Annával közösen, főszerkesztője volt a nemrég megjelent négy kötetes Művészeti Lexikonnak.

◆ Szerencsés ötletnek találtak a tanügyben dolgozó Kolozs megyei képzőművészek első közös tárlatát. Igen szerencsésnek, mert fórumot biztosítottak egy sajátos kategóriának, s ami talán ennél is több, újabb jelentkezési formát mindazoknak, akikre figyelni érdemes. Bizonyos: nem kevés azoknak a száma, akik a körülmények kevésbé szerencsés összejárása miatt művészeti életünkben kerülő utakon biztosítottak helyet maguknak. A naív művészet híveire, „spontán” alkotóinkra gondolunk, kiknek — alkat szerinti — lét- vagy nemlét kérdése lehet a támogatás.

Györkös Albert a naív művészet legszebb hagyományainak nyomdokain primőr elméneinek ösztönös festészeti megfogalmazásával követel helyet legeredetibb alkotóink sorában (Halász a léknél című képet júniusi számunkban közöltük). Macskássy József már jóval több szerkesztési ujjgyakorlattal közvetít (ennél fogva kevesebb ösztönösséggel). Szülőházam című képe primitív szimbolikájának varázsával mégis megállított. Nagy Anna hármas portréja, Buda Lőrinc több expresszív lélegzetű képe, a grafikában Ivan Dumitru Oratorium című lapja, Iulian Surugiu rajzai, végül Suba László és Gergely István szobrai más „műfajban” szolgáltak meglepetéssel.

Nem hiányzott persze a „tanügyiék” kísérletnek szánt bemutatójából az irodalmiaskodás, a zsáner, de az öncélú modernkedés, sőt — valljuk meg — még a giccs sem. De: azokra figyeltünk, akikre figyelni érdemes!

Azért vállalkoztam Balázs Sándor könyvének* rövid méltatására, mert a filozófia a szakmám, a humor pedig nagyon kedvelem.

A szemantikához viszont nem értek. Ha értenék, recenziisi feladatomat módfelett megkönnyítené, ha hosszabban elidőzhetnék, teszem fel, az „és” kötőszó értelmezésénél, lévén ez az „és” az egyedüli a címben szereplő három szó közül, amelyben a vélemények megegyeznek, amelynek tartalma nem vitatott évszázadok, sőt évezredek óta, mint ahogy az a humoré vagy a filozófiáé. Persze, Balázs Sándor könyve nem egyik vagy másik vitát kívánja folytatni. A filozófia mint olyan nem tárgya munkájának, de a humor problematikája sem érdekli kimerítően, hanem csak egy bizonyos szempontból: a filozófiai elemzés szempontjából. Nem a filozófia humoráról ír (bár ez sem lenne érdektelen téma!), nem is a humor filozófiájáról, hanem a filozófus szemével, pontosabban: fogalmi apparátusával kíván közelebb férkőzni a humor lényegéhez.

Sikerült-e ez a kísérlet? Ha a „megoldást” tartanánk a siker kritériumának, akkor azt kellene mondanunk, hogy nem. Ám ha a kérdések megoldása lenne az irodalomelméleti, esztétikai vagy filozófiai munkák hasznának és értékének egyedüli kritériuma, alaposan megrikíthatnánk könyvespolcainkat. A humaniorák többek között abban különböznek, például, a matematikától, hogy míg az utóbbi esetében egy probléma megoldása lényegében megszünteti a problémát mint olyat, az előbbieknél mindig nyitva áll az újrafogalmazás lehetősége és szükségessége. Balázs kísérletét sikeresnek ítélem, mert munkájának eredeti a problémafelvetése, tudományos igénnyel és szinten nyúl tárgyahoz, elméletileg tájékozott, érvelése tetszetős, és ha nem is ad „végleges” megoldásokat, álláspontjai kellően megalapozottak.

Egyébként a könyv megjelenését önmagában is örvendetesnek tartom. Az irodalommal és művészettel kapcsolatos hazai elméleti könyvkiadásunk ugyanis túlnyomórészt irodalom-, illetve műbírálatra, irodalom-, illetve művészettörténetre és irodalomelméletre szorítkozik. Tulajdonképpen esztétikai irodalmunk nem bővelkedik nagyobb lélegzetű munkákban (a magyar nyelvű különösen nem), filozófiai igényű munka pedig ezeken a területeken még inkább ritkaságszámba megy. Balázs könyve figyelemre méltó azért is, mert első eset nálunk, hogy egy filozófus belülről — és nem kívülről megfogalmazott sémák formájában — nyúl hasonló témához.

Balázs Sándor könyvének előnyére válik, hogy a szerző maga is tisztában van vállalkozásának nehézségeivel, buktatóival és szükségképpen korlátaival. Amint az Utószóban írja, a legbonyolultabb lény az ember, és az ember valóságához viszonyulásának

* Balázs Sándor: *Humor és filozófia. Irodalmi Könyvkiadó, Bukarest, 1969.*

egyik legbonyolultabb formája a nevetés. Mit kezdhet az elmélet ezzel a hatványozottan bonyolult jelenséggel? Az elméletek mulandók, a kacagás örök — idéz Balázs egy amerikai szerzót, ki ezekkel a szavakkal mond szentenciát mintegy hetven általa elemzett humorelmélet fölött. Nem vitás, hogy ez a híres fausti sorokra emlékeztető, életvidám szkepticizmus az elmélet potenciájában megkísérti mindazokat a humorelmélettel foglalkozókat, akikből még nem vezett ki a humor. És szerintem ez a derűs szkepszis sokkal rokonszenvesebb, emberibb és legfőbbképpen bölcsőbb az öntelt szellemi akarnokságnál. Bármennyire is furcsának tűnhet, a magam részéről a könyv legsikerültebb részeinek azokat a fejezeteket és paragrafusokat tartom, amelyekben még akkor is, ha a szerzót magával ragadja a rendteremtési, rendezési, tipologizálási hév, fel-felbukkan egy kis kérdőjel, egy kis fenntartás, egy kis szkepszis, egy „lehet, hogy másként van“. (Ha szabad egy régi és klaszszikus viccet parafrazálnom — és lévén humorról szó, ez itt talán megengedhető —, számomra mindig rokonszenvesebb, amikor azt mondják, lehet, hogy a humor nem olyan, mint egy kút, mint az, amikor ellentmondást nem tűrően közlik, hogy a humor olyan, mint egy kút.) Sohasem annyira, hogy megkérdőjelezze magának az elméleti kutatásnak a szükségességét és hasznát, hogy agnosztikussá váljék, csupán annyira, hogy az elmélet sürkéségét közelebb színezzé az életfa zöldjéhez. És korántsem véletlen, hogy ez egyáltalán nem árt az elméletnek, hanem ellenkezőleg, az őt megillető koordinátákba helyezi és fejlődésében serkenti (hiszen nem véletlenül volt Marx kedvelt jelmondata: „De omnibus dubitandum“). Ahogy Balázs írja: „Az elméletek mulandók — ez igaz. De vajon minden újabb, a régít csak egy millimikronnal is meghaladó magyarázattal, a pozitívumok szintézisével, egyes hamisnak ítélt tézisek bírálatával, a marxista filozófia elveinek e területre történő alkalmazásával, a marxizmus klasszikusainak gondolkodásmódjában vagy egyes megállapításaiban rejlő értékek feltárásával nem jutunk-e közelebb a jelenség megértéséhez? Erre a millimikronra vállalkozunk abban a meggyőződésben, hogy mélységesen agnosztikus az az álláspont, mely szerint a nevetés elméleti-filozófiai megértése lehetetlen.“

A nevetés elméleti-filozófiai megértése kétségtelenül lehetséges — ezt bizonyítja egyébként Balázs könyve is —, ez a megértés azonban, egy lenini kifejezéssel élve, állandó és vég nélküli közeledés a tárgyhoz. Éppen ezért dicseretes, hogy Balázs legtöbb tételét feltételes módon fogalmazza meg, jelezve, hogy nem szentenciákat és megoldásokat kíván nyújtani (ezt nem is tehetné — hogy a témakörben maradjunk — a neveltségessé válás veszélye nélkül), hanem szempontokat a tárgyalt kérdések megközelítésére.

A szerző vállalkozásából szükségképpen következnek, hogy a könyvének első nagyobb fejezetét a humorelméletek történetének szenteli, pontosabban a filozófiatörténet nagyjainak a humorra vonatkozó nézeteit ismerteti. Platon, Arisztotelész, Hobbes, Kant, Bergson, Csernisevskij, Hegel (Freud kissé disszonánsan illeszkedik ebbe a sorba) humorelméleteit vizsgálva

téka

Petőfi Sándor

Költemények

Romániai magyar könyvkiadásunk ezzel a két vaskos kötetnyi Petőfi-verssel tiszteleg a százhusz éve Fehéregyháza végében meghalt költő halhatatlan emléke előtt. A korától elválaszthatatlan és minden időkben, a világ bármely táján mindig időszerű költő verseit ajánlva idézzük Lászlóffy Aladár előszavából: „A kor készüléke előtt ülve, ki Petőfit hallgatja, meghallgatja a huszadik század utolsó harmadában — a legtisztább és legvalódiabb szellemi izgalmainkon iskolázik, elővel érintkezik, igazsággal és emberi nagysággal erősödik. Mert anyanyelvének és a világnak egyaránt igazi, teljes értékű fia volt, mert nem-múlón korszerű és modern értelemben mély az ő költészete.“ (Irodalmi Könyvkiadó, 1969.)

Fekete Sándor

Petőfi, a vándorszínész

Petőfi Sándor színészpályáról az irodalomtörténetírás mindezüideig túlnyomórészt elmarasztaló véleménnyel volt. Életének ezt a szakaszát mint sajnálatos kudarcot tárgyalták, s zavart mentegetőzéssel magyarázatták, hogyan volt lehetséges egy ilyen önfelreismerés. Fekete Sándor most új-ravizsgálja Petőfi színészi pályafutását, s egészen új eredményekre jut. Kiderül, hogy a Petőfi színészi balsikereit szegycellő koncepció egy sereg olyan ténytetemetett el, amelyek — a szerző által felkutatott újakkal együtt — épp ellenkezőleg, Petőfi nem egy színészi sikeréről tanúskodnak. Fekete fő vonásaiban rekonsztruíja Petőfi színészi útjának

téka

állomásait, szerepeit és színészi sikereit. Mindezeknek az adatoknak a birtokában a szerző — folytatásul — e valóságos képből adódó, Petőfi eszméi, művészi és politikai fejlődéstörténetét megvilágító következtetések levonását ígéri. Túl a Petőfi-irodalomban újszerű és sikerrel megoldott vállalkozáson, e könyv egyben figyelmeztetés arra is, hogy még a legjobban felépítettnek látszó irodalomtörténeti ítéleteket is csak akkor szabad elfogadnunk, ha kiállották a tényanyaggal való szembesítés próbáját. (Akadémiai Kiadó, 1969.)

Henryk Markiewicz

Az irodalomtudomány fő kérdései

Az irodalomtudomány alapvető problémáinak rendszerezésére vállalkozó marxista művek között Markiewicz most magyarul is megjelent könyve méltán keltett feltűnést 1965-ös első megjelenésekor, s joggal áll azóta is az irodalomtudósok érdeklődésének középpontjában. Irodalomelméleti kézikönyvről van szó, amely az alapkérdésektől (az irodalomtudomány tárgya és irányai, az irodalom meghatározó jegyei) kiindulva halad a nagyobb egységek (a mű felépítése, stílusproblémái, a műnemek és műfajok, az irányzatok és stílusok) tárgyalása felé eljutva végül az irodalom és a többi társadalmi jelenségek kapcsolatának vizsgálatához. A problémák tárgyalása során célja azonban nem pusztán a rendszerezés és az összefoglalás, hanem a különböző marxista és nem marxista nézetek elemző vizsgálata és saját, nemegyszer megkapóan új és vitakezdeményező tételeinek megfogalmazása. Elméleti jel-

a szerző a marxista szemléletben nem azt domborítja ki, hogy mit nem adott egyik vagy másik gondolkodó a mához viszonyítva (ami természetesen nem akadályozza meg abban, hogy ne bírálja bizonyos tételeiket), hanem azt, hogy mi újat nyújtott elődeihez mérten. Balázs tárgyalási módjából nyilvánvalóvá válik, hogy itt is, mint a gondolkodás, a kultúra egyéb területein, nem vélemények és tévedések kaotikus halmazával van dolgunk, hanem az ismeretek kumulatív fejlődésével, bármilyen zegzugos és tekervényes legyen is ez a fejlődési vonal. A szerző helyesen állapítja meg, hogy a premarxista gondolkodásban az esztétika terén a csúcspontot Hegel jelentette, hogy Hegel meglátása, miszerint a nevetés tudatossá vált ellentmondás eredménye, a legátfogóbb. A humor filozófiai megközelítésében a marxizmus a materialista módon átértékelt, történelmi-társadalmi keretekbe ágyazott hegeli szempontokból indul ki. Balázs elemzéseinek túlnyomó része is a valóság és a gondolkodás ellentmondásai körül mozog, a humor főbb formáit az ellentmondások formáival hozza összefüggésbe. Így vizsgálja meg a dialektika legismertebb kategóriapárjainak (feltétel—ok, ok—okozat, szükségszerű—véletlen, lehetőség—valóság, látszat—lényeg, logikai—történeti) humorforrásként való jelentkezését adott körülmények között, nevezetesen akkor, amikor az ellentétes oldalak viszonya természetellenes és illogikus módon alakul a nevető alany aktív hozzájárulásával.

A humor filozófiai elemzésének egyik legösszetettebb és egyben — mind az idealista és szubjektivistá, mind a mechanikus és vulgarizáló felfogásoktól való elhatárolás szempontjából — legfontosabb kérdése az objektív és szubjektív oldal, tárgy és alany egybefonódása a komikum létrejöttében. Balázs felismeri e kérdés döntő jelentőségét, és éppen ezért, miután kimutatja az ellentmondásban a humor alapját, rögtön hangsúlyozza és megvizsgálja az alany szerepét a humor kialakulásában. Könyvének utolsó fejezetében a humor társadalmi feltételeit és meghatározóit villantja fel.

Valamennyi kérdés megvilágításában Balázs Sándor alapos tájékozottsággal és biztos kézzel folymodik a marxizmus klasszikusainak útmutatásainhoz, megállapításaihoz. Néhány, közvetlenül a humorra, a komikumra, a nevelésesre vonatkozó marxi megállapítás kiemelése valóságos „trouvaille“, és megfelelő „kifutásuk“, elemzésük és hasznosításuk jelentős mértékben hozzájárul a könyv értékéhez. Különösen érdekes a szerző elemzése két marxi megállapítással kapcsolatban: az egyik szerint „a szellem lényegi formája a vidámság, a fény...“, a másik szerint „a nevelésest akkor kezelem komolyan, ha nevelésesként kezelem“. E viszonylag kevésbé ismert és hasznosított marxi megállapításokon kívül a szerző természetesen megfelelő módon alkalmazza a klasszikusok valamennyi alapvető, a humorra és a komikumra vonatkozó nézetét. Ezzel kapcsolatban

említem meg, hogy valamivel nagyobb gondossággal a szerző világosabban különbséget tehetett volna a marxizmus klasszikusainak a humorra vonatkozó elméleti megállapításai és briliáns publicisztikájuk ironikus, szarkasztikus vagy karikírozó fordulatai között.

Balázs Sándornak érdeme az is, hogy újszerű témáját egyáltalán nem „szakállas” formában dolgozta fel. Írása hol esszéisztikus, hol jó értelemben vett publicisztikai jellegű, világos, gördülékeny, gyakran szellemes. Talán nem ártott volna áttekinthetőbbé tenni a fogalmi apparátust. Persze, nem könnyű feladat ez, hiszen éppen a fogalmak tisztázása a legnehezebb feladat. Noha a bevezető megjegyzések után a szerző körülírja fogalmait, a tárgyalás folyamán nem mindig követhető nyomon alkalmazásuk (humoros hangulat, nevetető hatás, nevetséges, humor, komikum; valamint: a humor forrásai, fajtái, formái és így tovább).

A könyv utolsó fejezetét kissé elnagyoltnak tartom a többihez viszonyítva. Tulajdonképpen nem is hibáztatom érte a szerzőt. E fejezet megfelelő kibővítése egy új és más könyvet követelne. Balázs munkája és annak utolsó fejezete újra felvetette bennem azt a már régebben mocorgó gondolatot, hogy a humor szociológiája legalább olyan izgalmas probléma, mint a humor filozófiája. Balázs villanásszerűen utal is néhány ilyen szempontra. Hogy csak „kapásból” említsek néhány ilyen problémát: hová lettek a két világháború közötti (és még régebbi) tőzsdeviccek, üzleti krach viccek, hozomány-viccek (és természetesen nemcsak tréfák, hanem bohózatok, krockok, tárcák; még az anyósviccek is hanyatlásnak indultak, tekintettel a nagyszülők megnövekedett szerepére a modern családi életben). Igaz, hogy a humor, a nevetés gyilkos erejéről minden esztétikai tankönyvben szó esik, de szociológiailag is alá kellene támasztani a humor kritikai, bizonyos körülmények között ellenzéki, mindenesetre az apologetikával összeegyeztethetetlen jellegét. További szociológiai kérdés a különböző társadalmi rétegek által kedvelt, értett, művelt humorfajták, vagy másként fogalmazva, annak elemzése, hogy ki min nevet. (Ha emlékezetem nem csal, Cervantesről jegyezték fel, hogy amikor elítélteknek olvasott fel a *Don Quijotéból*, azt a részt, amelyben a kiszabadított gonosztevők alaposan helybenhagyták a lovagot, és amelyet Cervantes maga tragikusnak és megrendítőnek vélt, harsány röhej fogadta.)

Mindézt, persze, nem Balázs Sándortól és nem könyvtől kérem számon. Ha azonban, előbb-utóbb, ezeknek a kérdéseknek a tudományos igényű tárgyalására is sor kerül, eggyel több okunk lesz arra, hogy Balázs Sándor könyvét bátorítónak és gondolatébresztőnek tekintsük.

Kallós Miklós

lege ellenére sem teoretizáló, hanem az irodalmi alkotás konkrét valóságát mindig szem előtt tartó mű. (Gondolat Kiadó, 1968.)

A szürrealizmus

A két világháború közötti korszak e jelentős és bizonyos kezdeményezéseiben máig is élő és ható stílusirányzatát vizsgálja a nagysikerű IZMUSOK-sorozat legújabb kötete. Bajomi Lázár Endre, a kötet szerkesztője átfogó bevezető tanulmányában végigköveti a szürrealista mozgalom viharos történetét s az irányzat jelentkezését a nyugati és a kelet-európai irodalmakban, költészetben, prózában, drámában, filmben és festészetben. Ezt követően Szávai János foglalja össze a szürrealizmus esztétikáját. A kötet dokumentum-részében — a sorozat hagyományának megfelelően — megtalálhatók az irányzat legjelentősebb képviselőinek elméleti írásai, programjai (Breton, Éluard, Prévert, Dalí), a fontosabb kritikai értékelések (Sartre, Garaudy), végül az irodalmi szemelvényanyagban Aragon, Breton, Éluard, Queneau, Tzara, Nezval, Illyés Gyula, Kassák Lajos és mások versei és prózai írásai. (Gondolat Kiadó, 1968.)

